

Arap Gramerinde İ'râb Olgusu ve Tarihi Gelişimi

İD NESLİHAN BOZ^a İD NURULLAH İRVEN^b İD TALEH ABBAS^c

Geliş Tarihi: 26.08.2022 | Kabul Tarihi: 23.10.2022

Öz: Arap dili diğer diller gibi harfler, kelimeler ve cümlelerden ter-
kib edilen bir yapıya sahiptir. Ancak Arapça kendine mahsus bazı
özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden en öne çıkanı i'râb özelliğidir.
"İ'râb kendisine gelen âmil sebebiyle kelimenin sonunun değişme-
sidir. Böylece, cümlede âmil gelmeden önceki yapı ile âmil sonrası
kelimelerin sonlarındaki harekesel yapı -lafzi ya da takdiri olarak
farklı olur" amiller kelimelerin başında gizli veya çık bir şekilde bu-
lunan edatlardır denilebilir. İşte Arapçada bu hususiyet başka dil-
lerde yoktur denilebilir. Ancak İbranice, Akadça gibi Sami dil aile-
sinden olan dillerde i'râbın varlığından söz etmek mümkünse de
Arapçada olduğu kadar varlığından bahsetmek mümkün değildir.
İrab Arap dilinde tarihsel bir serencam dâhilinde kuvvet bularak ge-
liştiğini söyleyenler vardır. Ancak Arap dilinde varlık sahasında çı-
kışı dilin gelişim fonksiyonlarıyla birlikte varlık gösterdiğini söyle-
mek mümkündür. Arap dilinde i'râb olgusu tarihsel anlamda İslam
sonrası bilim olarak varlık gösterdiğini söylemek mümkündür. İlk
olarak Hz. Peygamberin bazı kimseleri tashih etmesiyle başlayan bu
durum daha sonra gelen halifeler ile gelişerek ardı sıra takip eden
nesillerce geliştirilerek nahiv ilmi payesine yetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, i'râb, mebnî âmil, nahiv.

^a Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
ilanihayee888@gmail.com

^b Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

^c İğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı

The Fact of I'rab in Arabic Grammar and Its Historical Development

Abstract: The Arabic language, like other languages, has a structure composed of letters, words and sentences. Yet, it has some characteristics of its own. The most prominent of these features is the i'rab feature. "I'rab is the change of the end of the word due to the effective cause that came to it. Thus, the structure before the effective cause in the sentence and the verbal structure at the end of the words after the effective cause will be different - literally or representational. It can be said that this feature in Arabic does not exist in other languages. However, although it is possible to talk about the existence of i'rab in languages from the Semitic language family such as Hebrew and Akkadian, it is not possible to talk about its existence as much as in Arabic. Some say that it developed by finding strength in a historical process in the Arabic language. However, it is possible to say that the emergence in the field of existence in the Arabic language comes into existence together with the development functions of the language. It is possible to say that the phenomenon of i'râb in the Arabic language has historically existed as a post-Islamic science. Firstly, Mr. This situation, which started with the correction of some people by the Prophet, developed with the caliphs that came later, and was developed by the following generations and reached the rank of nahw science.

Keywords: Arabic language, i'râb, changeless, the effective cause, nahw.

Giriş

Arap dili diğer dillerle kıyaslandığında kendine özgü yapısı ile dikkat çekmektedir. Sami diller içinde köklü bir yapıya sahip olan Arapça, yapısı itibariyle bünyesinde Sami dil karakteristiğini barındırmasıdır. Yani Sami dillerinin önemli özelliklerinden birisi i'râb olgusunu ihtiva etmesidir. İ'râb özelliği itibariyle anlamların ortaya konulmasında konuşmacıya geniş imkân sunmaktadır. Bu da konuşmacının konuşması esnasında daha çok manayı az cümle ile ifade etme kabiliyetini elde edebilmesi demektir. Bu itibarla Kur'an'ı Kerim'in i'râb olgusunun hâkim olduğu bir dille indirildiğini düşünersek sözlü mucize olan Kur'an'ın çok yönlü i'râb özelliği üzere olması da öne çıkar. İ'râb bilgisi, Kur'an'da olduğu gibi, hadis, tarih, şiir gibi metinlerin anlaşılmasında da önemli bir yere sahiptir.

Her bir dilin kendine has bir takım özellikleri bulunmaktadır. İ'râb da Arapçanın bir özelliğidir. Bidayette Sami dillerin tümünde mevcut olan i'râb özelliği, zamanla işlevini yitirmiş bu denli olarak Sami dillerden sadece Arapçaya has kalmıştır. Söz konusu olgu bu denli kapsamıyla günümüzde Arapçanın bir özelliği olarak, Arapçayı diğer Sami dillerden ayırır.

İ'râb, kelime sonlarının doğru okunmasıdır. Yani mesela; mecrûr konumdaki isimleri esreli, mansûb mevkideki kelimeleri fet-halı, merfû'olanları ise dammeli okumaktır. Bu kabiliyet ya selika ile ya da iyi bir gramer bilgisi ile elde edilmektedir. İ'râb, sadece kelimelerin sonlarında görünen hareketler değil aynı zamanda Arap dilinde doğru anlamı temin eden, Arapça aktarılan ibarelerin anlamlarını etkileyen mühim kurallar bütünüdür. Tedvîn döneminde nahiv ve i'râb mefhumları aynı anlamda kullanılmasına rağmen, zamanla Arap gramerinde bir bölüm haline gelmiştir.

İ'râbı tamamen nahiv ilmi haricinde ele almak isabetli gözükmemektedir. Zira düşünce ve ifadelerin asıl amacı, anlamların kastedildiği şekilde anlaşılmasıdır. İ'râb olgusu bu noktada doğru anlamı sağlayan esas yöntemler olarak düşünülebilir. Böyle olunca gerek pratik gerek teorik olarak i'râbın nahiv ilmi ile içi içe olduğunu,

nahiv ilminden ayrı bir alan değil de nahvin bir parçası olduğunu ifade etmemiz daha doğru görünmektedir. İ'râbın cümledeki kelimelerin yapı ve türevlerini tespit etme açısından sarf ilmi ile ilişkisi olduğunu görmekteyiz.

İ'râb kuralına uymayan bir okunuş tarzı, anlamı zedeler hatta bazen başka manalara kapı açar. İ'râbı doğru okunmayan kelimeler, anlatım itibariyle karışıklık ve mana bozukluğuna neden olur. Metinler, ibareler, haberler ancak i'râbının doğru okunmasıyla bilinir. Arapçada kuralına uygun şekilde i'râbı verilmeyen ibarelerde, fâil, mef'ûl, mübteda, haber, muzâf, sıfat, mevsûf gibi cümlenin öğeleri tam anlamıyla bilinmez, dolayısıyla aktarılan fikir anlaşılmaz. Bu mühim nahvi sebepleri haiz olmasından ötürü dilciler İslâmî ilimlerin tedvîn ve tasnif döneminden itibaren nahiv ilminde i'râb olgusu ile ilgili çalışmalar yapmış, onu sistemleştirmişler.

Bu çalışmamız Arap dilinin i'râb yönünün incelenmesini esas almaktadır. Çalışmamız boyunca i'râbın anlamı özellikleri, çeşitleri, i'râb hakkında yapılmış çalışmaları ve i'râbın gayelerini anlatamaya çalışacağız. Çalışmamızda i'râb kavramını ele alırken farklı kaynaklardan yararlandık. Özellikle Arapça kaynaklardan istifade etmeye özen gösterdik.

1. İ'râb'ın Sözlük Anlamı

İ'râb (إِعْرَاب) açıklama, ifade etme, dile getirme, cümle veya kelimeyi tahlil etme anlamlarına gelmektedir. Söz konusu kavram lügatte şöyle tanımlanır;

الإِعْرَابُ: الإِبَانَةُ وَالْإِفْصَاحُ عَنِ الشَّيْءِ “İ'râb bir şeyin açık ve seçik olmasıdır.”¹

İ'râbın başka bir tanımı ise şu şekildedir;

الإِعْرَابُ هُوَ الإِبَانَةُ، يُقَالُ: أَعْرَبَ عَنْهُ لِسَانُهُ وَعَرَّبَ أَيُّ: أَبَانَ وَأَفْصَحَ وَإِنَّمَا سَمِيَ إِعْرَابًا لِتَبْيِينِهِ وَإِضَاحِهِ.

“İ'râb açıklamak ve izah etmek, sözünü açıkça söylemek, açık ve seçik konuşmak, ona açıklama yapmak anlamına gelmektedir. İ'râba açık ve seçik

¹ Mecduddin Muhammed b. Yakup Firuzabadî, *Kâmûsu'l-Muhît*, tahkik. Muhammed Naim, Risale, Beyrut, 1995, s.113.

olması sebebiyle bu ad verilmiştir.”² Dolayısıyla söz konusu kelime “değiştirme, kaldırma, bir şeyin hakikatini ortaya koyma” manalarını da içermektedir.³

İ'râb (إِعْرَاب) kelimesi, sülâsi mücerret bablardan فَعَلَ “fe-a-le” kökünden اَعْرَبَ a-ru-be fiilinin başına bir hemze (أ) ilave edilerek meydana gelen اَعْرَبَ / e‘rabe fiilinden türemiş mastardır. اَعْرَبَ kelimesi “beyan etti, açıkladı, Arapçada anlam olarak; konuştu bir şeyi iyi ve güzel yaptı, değiştirdi, kapalılığı giderdi, konuşmasında hata yapmadı, içindekini net olarak dile getirdi, başkasına hoş ve sevimli geldi” gibi anlamlara gelmektedir. Yine Ayrıca اَعْرَبَ fiili, “kelâmın açık seçik ve belirgin olması, ibarenin dil kurallarına uygun olması, hatasız söz söylenmesi, meramını açık ve net olarak beyân etmesi” gibi anlamları da içermektedir. Arapça “Açık konuşan, ifadesinde gramer hatası yapmayan kimse” anlamında رَجُلٌ مَغْرَبٌ, “Adam ihtiyacını dile getirdi” anlamında ise اَعْرَبَ رَجُلٌ عَنْ حَاجَتِهِ ifadesi kullanılmaktadır. اَعْرَبَ ifadesinde yer alan اَعْرَبَ lafzı لازم fiil olarak kullanıldığında “Zeyd Arapça konuştu, peşinat verdi” anlamlarını ifade eder. اَعْرَبْتُ اَعْرَبْتُ cümlesi “atı otlığa saldım” manasına gelmektedir. اَعْرَبْتُ اَعْرَبْتُ ise “düzeltilti veya güzelleştirdi” demektir.⁴ اَعْرَبْتُ اَعْرَبْتُ cümlesi “çocuk açık konuştu,⁵ اَعْرَبْتُ اَعْرَبْتُ “devenin midesi bozuldu” manasındadır. İ'râb kelimesine “şikâyeti giderme, izale” anlamı vereneleler de olmuştur. Çünkü اَعْرَبْتُ اَعْرَبْتُ “mide şekvasını giderdim” cümlesinin “bir şeyi hakikatine yani aslı haline dönüştürmek” manasında olduğu söylenmiştir. Hadiste geçen;

” مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَأَعْرَبَهُ كَانَ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ أَرْبَعُونَ حَسَنَةً، وَمَنْ أَعْرَبَ بَعْضًا وَلَحَنَ فِي بَعْضٍ كَانَ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرُونَ حَسَنَةً، وَمَنْ لَمْ يُعْرَبْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنَّ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرَ حَسَنَاتٍ. ”

“Kim ki Kurânı okur ve ondaki lafız ve manayı net bir şekilde ortaya

² Muhammed bin Mukerrem Ali Abu al-Fadl ibni Manzur, *Lisan al-Arab*, Daru'l Sadr, Beyrut, H.1414, I. s.587.

³ İrabın sözlük anlamı için bkz; Ali Sevdî, *Arap gramerinde Avamil Geleneği*, Sonçağ Akademi, İstanbul, 2020 s.22.

⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *Şerhu'l-Lemhatü'l-bedriyye fi ilmi'l-lüğati'l-Arabiyye*, n.s.r; Hâdi Nehr, Dâru'l- Yâzû'î'l- ilmiyye li'n-nehri ve tevzi, Ürdün,1982, I. s. 271.

⁵ Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, Beyrut. 1980, I, s. 360-361.

koyarsa her harfine mukabil kırk sevap alır. Kim bazen hatasız okur bazen hata yaparsa okuduğunun harfine karşılık yirmi sevap kazanır. Kim onu yanlış okursa her harfine mukabil on sevap kazanır”⁶ anlamındadır. İ’râb kelimesinin, “bir sözü kötü bir şekilde söylemek, galiz konuşmak” şeklinde menfi bir manada da istimal edilmektedir.⁷

Modern Arapçada عَرَبَ ve أَعْرَبَ şeklindeki harf-i cerli kullanımı ile “ifade etmek, açıkça anlatmak, fasih üslup kullanmak dile getirmek” manalarına gelmektedir.⁸ Günümüz Arapçasında “açık üslup kullandı” anlamda أَعْرَبَ فِي كِتَابَتِهِ “Açık konuştu” anlamında عَرَبَ “adam hatasız yani fasih konuştu” manasında ise “أَعْرَبَ الرَّجُلُ” ifadeleri kullanılmaktadır.⁹

“İ’râb kelimesi kök itibariyle mazi A-ru-be عَرَبَ fiilinden türemiştir”¹⁰ Arube عَرَبَ/ fiili ise “Dilin açık ve anlaşılır bir şekilde konuşması”¹¹ anlamlarına gelmektedir. عَرَبَ Arube kelimesi türevleriyle birlikte Arap lügatinde daha başka anlamlara da gelmektedir. Mesela; Herhangi bir şeyin Arap olduğunun saflığını belirtme babında kullanılır. رَجُلٌ مُعْرَبٌ (Saf Arap adam), فَرَسٌ مُعْرَبٌ (Saf Arap atı).¹² “Muhabbetini kocasına açıkça izhar eden, kocasına meftun, sevgisinden âşık, itaatkâr kadın”¹³ manasında kullanılır. Zira Allah Vakıa sûresinde عُرُبًا أَتْرَابًا “Eşlerine tutkun kızlar” buyurmaktadır.¹⁴ Tefsirlerde ise şöyle açıklanmaktadır.

“Urub ke- عُرُبًا بِضَمِّ الزَّاءِ وَسُكُونِهَا، جَمْعُ عُرُوبٍ، وَهِيَ الْمُتَحَبِّبَةُ إِلَى زَوْجِهَا عَشْقًا لَهُ

⁶ Ahmed bin Muhammed ibni Kudame, *Risale fil Kur’an ve Kelamullah*, Thk; Yusuf bin Muhammed Al-Said, Atlas Green House, Riad, 2004, s. 79

⁷ Sa’id Hürî Şartûnî, *Akrabu’l-Mevârid fi Fasîhi’l-‘Arabiyye*, Mektebu Ayetullah, Tahran r. 1403, s. 759.

⁸ Kadir Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2015, s.776

⁹ <https://www.almaany.com/ar/e'rabe> mad.

¹⁰ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemaşşeri, *Esâsu’l-Belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, Beyrut 1998, s. 218.

¹¹ Zemaşşeri, *Esâsu’l-Belâğa*, s. 218.

¹² Ahmet ibni Faris, *Mucemu’l-luga*, Thk Mustafa Şevimi, Mektebetu’l Beyrut, Beyrut, 1964, s. 664.

¹³ Ebu’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed Suyûtî, *Tefsiru’l-Celaleyn*, Mektebetu İbni Kesir, Beyrut, 2015.s. 536.

¹⁴ Vâkıa, 56/37.

limesi, ra harfinin dammesi ve sükûnuyla okunup arûb kelimesinin çoğuludur. Aşkından eşine sevgi besleyen (kadın) demektir".¹⁵

رُسُولُ (Rusûl) kelimesi رُسُولٌ çoğulu olması gibi عُرْبٌ ('Urub) lafzı da عَرُوبٌ (arûb) kelimesinin çoğuludur. Bu da kocasına düşkün, sevgisi çok, cemel sahibi bir kadın anlamına gelmektedir. "Açıkladı" anlamına gelen اَعْرَبَ (a'rabe) fiilinden müştaktır. Güzelliği ve naziyle ile kocasına sevgisini ve muhabbetini izhar eden kadın demektir. Müfredat'da, bu kelime "kocasına düşkün, hâli ile iffet ve muhabbetini gösteren kadın" anlamına geldiği belirtilmiştir. Bazı tefsirlerde, "uruben" kelimesinin, "konuşmaları Arapça olan kadınla" mânâsına geldiği de söylenmektedir.¹⁶ Bu nitelikli bir kadınla evlenen kişi için de اَعْرَبَ الرَّجُلُ (adam kendisine muhabbet duyan kadınla evlendi) denilmiştir. Görüldüğü gibi "açık konuştu" anlamındaki عَرَبٌ (arube) kökü temel anlamda "saklı olan bir şeyi açığa çıkarmak, açıklamak" anlamı taşımaktadır. Zikredilen bütün bu örneklerin a-ru-be köküne dayandırılması şu sebepten ötürüdür: Dil kurallarına uyan ve fasih konuşan biri muhabetini kastettiği manayı en iyi şekilde açıklar; bir şeyin saflığı belirtilir yani açıklanır; kadın muhabbetini saklı tutmayı kocasına açıklar; devinin midesi bozulunca rahatsızlığı dışarı vurularak bir nevi açıklanır.

2. İ'râb Kelimesinin Terim Anlamı

Arap dili terminolojisinde i'râb kelimesinin tanımı noktasında Arap dilbilimcileri arasında ihtilaflar ortaya çıkmış ve çeşitli tanımlar ileri sürülmüştür. Bunlardan bir kaçısı şu şekilde zikredebiliriz:

"إِنَّ الْإِعْرَابَ هُوَ تَغْيِيرُ آخِرِ الْكَلِمَةِ لِعَامِلٍ يَدْخُلُ عَلَيْهَا فِي الْكَلَامِ الَّذِي بُنِيَ فِيهِ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا، عَنِ الْهَيْئَةِ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهَا قَبْلَ دُخُولِ الْعَامِلِ إِلَى هَيْئَةِ آخَرَى"

"İ'râb kendisine gelen âmîl sebebiyle kelimenin sonunun değişmesidir. Böylece, cümlede âmîl gelmeden önceki yapı ile âmîl sonrası yapı -lafzi ya da takdiri olarak farklı olur"¹⁷

"إِلْعْرَابٌ أَنْتَرٌ ظَاهِرٌ أَوْ مَقْدَرٌ يَجْلِبُهُ عَامِلٌ فِي آخِرِ الْكَلِمَةِ"

"İ'râb, bir âmîl/etkenin nedeniyle kelimenin sonunda görünen veya

¹⁵ Suyûtî, *Tefsiru'l- Celaleyn*, s. 536.

¹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhul Beyan*, Eser Yayınevi, İstanbul, 1970, VIII. s. 326.

¹⁷ Ali b. Ahmed ibni Usfûr, *Mukarreb*, thk. Ahmed Abdussettar el-Cevârî, Matba'atu'l-Â'nî, Bağdat 1971, I. s. 47.

mukadder olarak bulunan etkidir”¹⁸;

الإِعْرَابُ: حَرَكَةٌ أَوْ حَرْفٌ اخْتَلَفَ أَحْرُ الْمُعْرَبِ

“İ’râb, kendisi ile murab kelimelerin sonunun değişime uğradığı hareke veya harflerdir”¹⁹.

“الإِعْرَابُ: مَا اخْتَلَفَ أَحْرُهُ بِهِ لِيُذَلَّ عَلَى الْمَعْنَى الْمُعْتَوْرَةِ عَلَيْهِ.”

“İ’râb, söz konusu anlamların ortaya çıkması için kelimenin sonunun kendisiyle değiştiği şeydir;”²⁰

“الإِعْرَابُ هُوَ شَيْءٌ جَاءَ مِنَ الْعَوَالِمِ يَخْتَلِفُ بِهِ أَحْرُ الْمُعْرَبِ.”

“İ’râb, gelen amillerden dolayı mureb kelimenin sonu kendisiyle değiştiği şeydir”²¹;

“الإِعْرَابُ هُوَ تَغْيِيرُ الْعَلَامَةِ الَّتِي فِي آخِرِ اللَّفْظِ بِسَبَبِ تَغْيِيرِ الْعَوَامِلِ الدَّاخِلَةِ عَلَيْهِ وَمَا يَقْتَضِيهِ كُلُّ عَامِلٍ”

“İ’râb kendisine gelen amillerin değişmesi ve bütün amillerin etkisiyle lafızların sonundaki hareketlerin değişmesidir”²² şeklinde i’râbın terimselliği ile ilgili birbirine yakın farklı tanımlar yapılmıştır. Ancak hepsinin birleştikleri ortak payda ise; âmillerin değişmesi neticesinde sözcüklerin sonlarında lafzî veya takdîrî olarak gerçekleşen değişime “i’râb” denir.²³

3. İ’râb’ın Çeşitleri

Klasik nahiv kitaplarında i’râb, konumuna ve niteliğine göre çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Konumuna göre tam hareketliler, eksik hareketliler ve tam harfliler ve eksik harfliler şeklinde dört kısma ayrılırken, niteliğine göre lafzî i’râb ve takdîrî i’râb olarak iki kısma ayrılmaktadır. Lafzî i’râb, (جَاءَ زَيْدٌ، رَأَيْتُ زَيْدًا، مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) cümlelerinde olduğu gibi kelimelerin sonunda açıkça bulunan ve telaffuz edilen

¹⁸ Cemâlüddîn Abdullah ibni Hişâm Ensârî, *Katru’-n-Nedâ ve Bellu’-s-Sadâ*, nşr. Muhammed Yasir Şeref, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1990, s. 35.

¹⁹ Abdurrahman b. Nizameddîn Ahmed b. Muhammed Câmî Nureddin, *Fevâidü’-Z-Ziyâiyye*, Şifa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 67.

²⁰ Ebu’l-Fadl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Suyûtî, *Mucemul mekalidil ulum fil hududi ve er-Rusum*, Tahkik; Dr. Muhammed İbrahim Ubade, Library of Arts, Kahire, 2004. s. 378.

²¹ Takıyyüddin Mehmed Birgivi, *İzharu’l- Esrar*. Daru’l- Minhac, Beyrut, 2015. s. 153.

²² Hasan Abbas, *Nahvu’l- Vafî*, Daru’l Maarif. Kahire, 1975, I.s. 74.

²³ Ayrıca İrâbın terim anlamı için bkz; Sevdî, *Arap Gramerinde Avamil Geleneği*, s. 22.

İ'râptır. Lafzî İ'râb'ın, cümle içindeki kelimenin anlamdan dolayı son hareketinin farklılık arz etmesi durumunun telaffuza yansımaları olduğunu söyleyebiliriz. Lafzî İ'râb, zikredilen örnekte de görüldüğü gibi son harfleri mü'tel olmayan mu'rab sözcüklerde bulunur. Lafzî İ'râba, zahir İ'râb da denilmektedir. Takdîrî İ'râb veya başka bir ifade ile mukadder İ'râb ise kelimenin sonunda görünmeyen ve telaffuz edilmeyen; fakat bulunması gereken yerde varmış gibi değerlendirilen İ'râbtır.²⁴

Cümle içinde bulunan kelimenin anlam farklılığından dolayı ortaya çıkan İ'râb işaretlerinin kelimenin kendi yapısından dolayı telaffuza yansımaması hususudur. Mukaddere örnek verecek olursak. Mesela; مَرَزْتُ بِقَتَى، رَأَيْتُ قَتَى، جَاءَ قَتَى، cümlesinde dikkat edildiğinde قَتَى kelimelerinin yapısından dolayı kelimenin sonunda bulunan (ى) ya şeklinde olan elif-i maksûrenin hareketi görünmemektedir. Bu da bizi takdiri İ'râba sevk etmektedir. İlk cümleden ya üzerine mukadder raf, ikinci cümlede nasb, üçüncü cümlede ise cer takdir edilir. Yani, cümlesinde قَتَى kelimesi gerek merfu, gerek mensub ve gerekse mecrur durumda İ'râb işaretleri olan damme, fetha ve kesra açıkça gelmeyim mukadder olarak gelmiştir. Bu durumda bu cümlelerin İ'râb aşağıdaki şekilde yapılır;

قَتَى: فَاعِلٌ مَرْفُوعٌ وَ عَلَامَةٌ رَفْعِهِ الضَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ،
قَتَى: مَفْعُولٌ بِهِ مَنصُوبٌ بِفَتْحِهِ مُقَدَّرَةٌ عَلَى الْأَلْفِ،
اسْمٌ مَجْرُورٌ بِحَرْفِ الْجَرِّ وَ عَلَامَةٌ جَرِّهِ الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ.

قَتَى (Fete) faildir, merfudur, ref işareti mukadder dammedir,

قَتَى (Fete) mefulün bihdir, elif üzerine mukadder fetha ile mansuptur,

قَتَى (Fete) ismi mecrurdur cer işareti mukadder kesradır.

Ancak zahir İ'râbta örnek olarak verdiğimiz cümlede زَيْدٌ Zeyd kelimesinin anlamdan kaynaklanan İ'râb farklılıkları görünmektedir. Bunlar da raf, nasb ve cer işaretleri olan iki ötre, iki üstün, iki esreden müteşekkildir.²⁵ İmam Birgivi (ö.981/1573) ise İ'râb konusunu farklı bir şekilde ele almaktadır. Şöyle ki; İ'râbı konusunu ilk

²⁴ Birgivi, *İzharu'l Esrar*, s. 152.

²⁵ İbni Hişam, *Katrun-neda*, s. 64.

bölümde *Bi Hasebi Zat Ve'l Hakikat* ve *Bi Hasebi Mahal* olarak iki bölümde ele alan İmam Birgivi i'râb alametlerini hareke, harf ve hazf olmak üzere üçe ayırır. Harekeyi damme, fetha kesre ve nun (cezm) olmak üzere toplam dört cinsten değerlendirmektedir. Bu kelimelerden değişikliye uğrayanların yani mu'reblerin i'râb alametleri ya hareke ile ya da harfle olur.

1. Hareke; damme, kesre, fetha gerçekleşir. Mesela;

"جَاءَ زَيْدٌ", "رَأَيْتُ زَيْدًا", "مَرَرْتُ مَرْرًا بَرِيدًا" örneklerinde üç konumda kullanılan Zeyd kelimesinin son harfi hareke ile gerçekleşmiş, damme, fetha ve kesre almıştır.

2. Harf ise vav (و), elif (ل), ya (ي) ve nun (ن) ile gerçekleşir. Arap gramerinde أَبٌ (baba) أَخٌ (erkek kardeş), حَمٌّ (kayınpeder), ذُو (sahip) ve فَمٌّ (ağız) şeklinde esma-i hamse/ beş isim olarak bulunan ve tamlama kalıbında kullanıldığında i'râbı bu hareketlerle gelmektedir.²⁶ Mesela; "جَائِي أَبُوه", "رَأَيْتُ أَبَاهُ", "مَرَرْتُ بِأَبِيهِ" örneklerinde verdiğimiz "esma'ül hamse" diye nitelenen "أَبُوه" kelimesinin i'râbı merfu durumda vav, mensub durumunda elif ve mecrur durumunda ise ya harfi ile gerçekleşmiştir.²⁷

3. Hazf ise harekenin لَمْ يَضْرِبْ, son harfin لَمْ يَعْزُ ve nun'un hazfı لَمْ يَضْرِبَا olmak üzere üçtür.²⁸ Misallerde görüldüğü gibi, ilk örnekte başına لَمْ (lam) edatı gelen fiili muzari merfu iken son harekesinin hazfı ile ikinci örnekte harfin hazfı ile üçüncü örnekte ise nun'un hazfı ile meczum olmuştur. Sadece hareke ve harf ile yapılan ve kelimenin sonunda açık bir şekilde gözüken i'râba lafzi i'râb denir. Sonu elif, ya ile biten, mütekellim ya sına muzaaf olan ve kelimelerde açık bir şekilde gözükmeyen, bulunduğu konuma göre uygun bir hareke vaz edilen i'râba ise takdiri i'râb denir. Bunları yukarıda açıkladığımız için tekrar açıklamayı lüzumlu bulmadık.

İkinci bölümde i'râbı "*Bi Hasebi Mahal*" olarak değerlendiren İmam Birgivi şöyle açıklamaktadır;

"İ'râbı hareke ile ve tam olanlar munsarif olan müfret ve mükesser

²⁶ Abbâs, *Nahvu'l-Vâfi*, I. s. 108.

²⁷ Birgivi, *İzharu'l Esrar*, s. 153.

²⁸ Birgivi, *İzharu'l Esrar*, s. 153.

cem-i isimlerdir. Bunlar raf halinde damme, nasb halinde fetha, cer halinde ise kesra olarak gelmektedir جَائِي رَجُلٌ ، رَأَيْتُ رَجُلًا ، مَرَرْتُ بِرَجُلٍ

Gayr-ı munsarifin i'râbı hareke ile ve nakıstır. Raf hali zamme, nasb ve cer hali fetha iledir; مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ ، رَأَيْتُ أَحْمَدَ ، جَائِي أَحْمَدَ ، gibî.

Cem-i müennes salim'in i'râbı hareke ile ve nakıstır. Raf hali damme, nasb ve cer hali kesre iledir.

جَائِي مُسْلِمَاتٍ ، رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ ، مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ

Esmâ-i sitte'nin i'râbı harf ile ve tam'dır. Raf hali vav, nasb hali elif, cer hali ya iledir;

جَائِي أُبُوهُ ، رَأَيْتُ أَبَاهُ ، مَرَرْتُ بِأَبِيهِ

Cem- i müzekker salim'ün, أولو عشرون ve kardeşlerinin i'râbı harf ile ve nakıstır. Raf hali vav, nasb ve cer hali de ya ile olur;

جَائِي مُسْلِمُونَ ، رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ ، مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ

Tesniye "إِثْنَانٍ" ve zamire muzaf olan "كَلَا" nin i'râbı harf ile ve nakıstır. Raf mevkii elif, nasb ve cer mevkii de ya ile olur; مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ ، رَأَيْتُ مَسْلِمِينَ ، جَائِي مُسْلِمَانٍ ، gibî.

Sonu sahîh harf olduğu halde kendisine merfu zamir bitişmeyen fiil-i muzarinin i'râbı hareke-i meal hazîf ile ve tam olur ki, raf hali damme, nasb hali fetha, cezm hali de harekenin hazîf ile olur; لَمْ يَضْرِبْ ، أَنْ يَضْرِبَ ، لَمْ يَضْرِبْ ، gibî.

Sonu illet harfi olduğu halde kendisine zamir-i merfu bitişmeyen fiil-i muzarinin i'râbı hareke-i meal hazîf ile ve tam olur. Raf hali zamme, nasb hali fetha, cezm hali de illet harfinin hazîf ile olur; لَمْ يَغْرُ ، لَنْ يَغْرُ ، لَمْ يَغْرُ ، gibî.

Sonuna cemi müennes nun'u dışında başka merfu zamir bitişen fiil-i muzarinin i'râbı haruf meal hazîf ile ve nakıstır. Raf hali nun ile, nasb ve cezm hali nun'un hazîf ile olur; لَمْ يَضْرِبْنَا ، لَنْ يَضْرِبْنَا ، gibî." 29

Mebni kelimelerle cümle ve şibhi cümlelerin i'râbına ise mahalli i'râb denir. Hareke kelimenin sonunda gözükmeyişi ve takdir edilmediğinde mahalli olarak nitelendirilir. Arap gramerinde mureb olan bütün kelime ve cümleler damme, fetha, kesre ve nun

29 Birgivi, İzhârü'l Esrar, s. 153.

(cezm) gibi i' râb hallerine duçar olur. İrab halleri cümle ve kelime-lerin durumu ve konumunu belirler. Hal böyle olunca i' râb halleri kelime ve ibarelerin anlamını etkiler. Arapçada i' râb hallerini belirleyen hareke ve harfler i' râb alametleri olarak tesmiye edilir. Şimdi i' râb ile ilgili olarak tarihsel gelişimine kısa bir göz atalım.

4. İ' râbın Varlık Sahasına Çıkışı

İ' râbın var oluşuyla ilgili farklı görüşler nakledilmektedir. Bu noktada merak edilecek mesele i' râbın Sami dillerin oluşumu kadar eski olması ya da Arapçaya sonradan girmesidir.³⁰ İ' râbı Arapçanın oluşum tarihiyle ilişkilendirenlerin getirdikleri kanıt şudur; Arapların cümle ve cümle öğelerini i' râb etmeleri, anlatmak istedikleri manaların birbirinden ayırt edilmesi değildir. Zira öyle kelimeler vardır ki, anlamları farklı olduğu halde i' râbları aynıdır. Yine öyle kelimeler de vardır ki anlamları aynı olduğu halde i' râbları farklıdır. Bu tez ise i' râb olgusundaki esas maksadın anlamın ortaya çıkarılması olmadığını göstermektedir.³¹ Bu iddiaya karşı şu şekilde cevap verilmektedir; Arapça nazil olan Kur'an, i' râb mefhumunun Arap dilinde baştan beri var olduğuna delildir. Çünkü Kur'an lafzı ve manası ile mütevatirdir. Mütevatir olan bir haber ise itikat esasları kadar şüpheye mahal vermez. Hâlbuki ayetlerde harf ve hareke şeklinde tezahür eden i' râb, kuralına uygun bir şekilde okunmadığında yanlış anlamlar ifade ettiğini usulü tefsir, kıraat ve dil uleması beyan etmektedirler.³²

5. İ' râbın Ortaya Çıkışında Sosyolojik Amiller

Kaynakların belirttiğine göre İslam'dan önce Araplar dillerinin yapısal özelliklerini sema yoluyla öğrenmekte idiler. Arapçanın kendine has selikası onları konuştuklarında kelimedede ortaya çıkabilecek muhtemel lahn ve hatadan korurdu. Bu gidişat İslam döneminde de devam etti. Öyle ki İslam âlemi Arabistan sınırlarını aştı,

³⁰ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İzah fi ileli'n-nahv*, thk; Mazin el-Mübarek, Daru'n-nefais, Beyrut, h.1406, s. 67/69.

³¹ ez-Zeccâcî, *el-İzah fi ileli'n-nahv*, Mazin el-Mübarek, Beyrut, 1986, s. 69-79.

³² Ebu Abdullah b. El-Mirza Nasrullah ez-Zencani, *Tarihul Kuran*, Hendavy Eğitim ve Kültür Vakfı, Mısır,2014. s. 87-88.

acem araba karıştı, Arapçanın melekesi bozulmaya, fesada yüz tutmaya başladı. Arapçaya yeni kelimeler, ibareler, deyimler girmesiyle Arapçanın sema'a dayalı, şifahi melekesi, selikası orijinalliğini yitirdi. Şöyle ki, İslam devletinin genişlemesi ile Arap olmayan milletler Araplara karıştıklarından, Mudâr kelamının kabiliyeti adedilen belâgat-ı Kur'âniyenin madeni saffetini kaybetti. Acemler ve acemiler belagat sanatı ile ilgilenmeye başladıklarından, Arapçadaki edebi ve belagat zevkini fikrin tabîî akışı olan manadaki nazım ve ahenkten, lâfzın nazm, ahenk ve tertibine çevirmişler. Böylece lafzın manaya galebesi, Mudar kelamı denilen Arapçanın belagatini karıştırmıştır. Çünkü Arap olmayan milletler ihtiyaçların sevkliye lafızların sözlük anlamlarının tahsiline daha ziyade muhtaç olduklarından lafızlarla daha çok ilgilenmişler.

Bilindiği gibi lafızlar, manaya mecra olmak yönüyle daha kolay, sathi nazarlara daha hoş, daha cazibedar, halkın ekseriyetinin dilinde nümayişlere daha müsait olduğundan, lafızlara daha çok himmet sarf etmişler. Arap'tan olmayan diğer milletler Arap belagatinde ediplerin sırasına girmeğe çalıştıklarından, iş çıkırından çıkmıştır. Zira bir milletin yapısı o milletin hissiyatının kaynağı olduğu gibi, millî dili de hissiyatının göstergesidir. Milletlerin yapıları farklı olduğu gibi, dillerindeki belâgat istidadı dahi farklı farklıdır.³³ Hal böyle olunca İslam'ın farklılaşan sosyo-kültürel ve edebi yapısı, Arap olmayan unsurların Arapça gibi kaidelere bağlı olan, tertipli, ince ve geniş manalı dilde lahn ve hata yapmaları âlimleri endişelendirmiş, onları dilsel çalışmalara sevk etmiştir. Tabi bu noktada yapılacak ilk iş Arapçada kelime sonlarının yani i'râbın doğru okunmasını temin etmek idi. Zira i'râbı doğru okunmayan cümle ve kelimeler ifadedeki maksut mana ile alakası olmayan anlamlara yol açmakta idi.

6. İ'râb Bilgisinin Pratik Olarak Ortaya Çıkışı

İ'râbla ilgili ilk çalışmalar Kur'an'a bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yemâme savaşında hafız sahabilerin şehit edilmesinden sonra

³³ Said Nursi, *Muhakemat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 66.

Hız. Ebu Bekir'in hassas teşebbüsü sayesinde Kur'an'ın muhtelif materyaller üzerine yazılan ayetlerinin bir araya getirilmesi faaliyetine girişilmiştir. Hz. Osman zamanında zuhur eden kıraat ihtilaflarından sonra ise Mushaf haline getirilmiştir. Kureyş lehçesi esas alınarak yazılan bu Mushaf İslam'ın çeşitli beldelerine gönderilmiştir. Daha sonra genişleyen İslam coğrafyası, farklı millet, topluluk ve kültürlerin İslam'a iltihakı Kur'an okuyuşunda lahn olaylarına yol açmıştır. Araplar kendi dilleri olmasından dolayı Kur'an kıraatinde nispeten az hata yapıyorlardı. İslam'a giren gayri Arap milletler ise Arapça bilmemekten kaynaklı, Kur'an okumalarında yukarıda da değinildiği üzere hataya sebep olmuştur. Muhtemelen bu yanlış okuma olaylarının temel sebeplerinden biri de Kur'an metninin harekesiz ve noktasız olması idi. Kaynakların belirttiğine göre bazıları *"Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi?"*³⁴ ayetindeki istifham ve nehiy edatını (الم) huruf-u mukatta sanarak "elif-lâm-mim" şeklinde okumuştur. Yine *"İşte bu kitap onda asla şüphe yoktur."*³⁵ ayetindeki رَبِّبَ lafzını yanlışlıkla رَبِّتْ şeklinde okumuştur.³⁶

Yine nakledildiğine göre Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö.69/688) bir şahsın *"Şüphesiz Allah ve Resülü müşriklerden beridir."*³⁷ ayetindeki merfu olan "resuluhü " kelimesini, "resulihü " şeklinde mecrur okuduğunu görmüş. Bu tür i'rab hatalarının karşısını almak için Basra valisi Ziyad b. Sümeyye'nin (ö. 53/673) de isteğiyle Kur'an metnine hareke koymaya başlamıştır.³⁸ Zira "Allah ve resulü müşriklerden beridir" manasındaki ayet, i'rab hatasından dolayı "Allah müşriklerden ve resulünden beridir" şeklinde anlamı zedeleyen bir şekil almıştır.³⁹ Yine aynı şekilde *"يُخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ"* "Allah'tan ancak âlim olan kulları korkar"⁴⁰ ayetinde اللّٰه lafzının merfu

³⁴ Fil, 105/1.

³⁵ Bakara, 2/2.

³⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017. s. 95.

³⁷ Tevbe, 9/3.

³⁸ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 95.

³⁹ Zencani, *Tarihul Kuran*, s.87-88.

⁴⁰ Fاطر, 35/28.

okunması durumunda “Allah ancak âlim olan kullarından korkar “ şeklinde apokrif kıraate yol açmıştır. ⁴¹

İşte bu suretle nahiv ilminin temelleri atılmıştır. Bazı kaynaklarda Nahiv ilminin Hz. Ali tarafından kurulduğu da belirtilmektedir. O, Arap dilini bazı temel ilkeler üzerine bina etmiş, tafsilatını talebesi Ebu'l Esved el-Düveli 'ye teslim ederek “*bunun gibi çalışmalarında bulun*” demiştir.⁴² Bilindiği gibi nahiv ilminde üzerinde durulması gerekli olan mühim konulardan biri de i'râbtır. Çünkü i'râb nahiv ilminin önemli bir bölümünü ihtiva eder. Arapça metinleri doğru anlamak öncelikle o metinleri doğru okumaya bağlıdır. Metinleri doğru okumak ise kelime sonlarına etki eden amilleri, ibaredeki amillerin fonksiyonlarına tabi mamulleri, kelime sonlarının nasıl okunması gerektiğini bilmekle olur ki zaten i'râb olgusunun da temeli budur. Bu mevzuda rivayetlere baktığımızda i'râb olgusunun ilk olarak Kur'an'a müteallik olduğunu görmekteyiz. Hadislerde Hz. Peygamber'in; *أَعْرَبُوا الْقُرْآنَ، وَالتَّمَسُّوا عَرَابِيَّهُ* “Kur'an'ı i'rab edin. Garip kelimelerini inceleyin” ⁴³, başka bir rivayette ise *أَعْرَبُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ عَرَبِيٌّ* “Kur'an'ı i'râb edin, zira o Arapçaydı ” ⁴⁴ buyurduğunu görmekteyiz. Kur'an'ın i'râb edilmesinde akla gelen ilk mana ayet ve kelimelerdeki garip, gizli, müphem, kapalı lafızları açıklayıp, izah etmek şeklinde anlaşılabilir fakat bu mezkûr manalarla yanaşı Kur'an kıraatıyla ilgili yapılan hatalar da göz önünde bulundurulursa i'râb olgusunun *kelimelerin sonlarının okunmasına* bağlı olduğu da anlaşılır. Demek ki “Kur'an'ın i'râb” edilmesi ifadesi “Kur'an kıraatinde sonları nasıl okunacağı bilinmeyen kelimelerin araştırılıp açıklığa kavuşturulması” şeklinde anlaşılabilir.

7. İ'râbın Önemi ve Fonksiyonu

Arap dili i'râb sistemine sahip bir dildir. Sami dillerden i'râb

⁴¹ İsmail Karaçam, *Kıraat ilminin Kuran tefsirindeki Yeri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018, s.89.

⁴² Ahmed Şevkî Dayf, *el-Medâris-u'Nahviyye*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır ts. s. 15.

⁴³ Ebu Bekir İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Thk; Kemal Yusuf el- Havt, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, h.1409, VI, s.116.

⁴⁴ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Thk; Kemal Yusuf el- Havt, VI, s.116.

özelliğini günümüze kadar koruyan tek dil Arapçadır. İ'râb cümle-
nin ana öğeleri olan fil, fail, mübteda, haber, sıfat, mevsuf ve b. son-
larında i'râb alameti ile tezahür ederler. Yani söz konusu öğelerin
bir birinden ayırt edilmesi i'râblarının doğru okunmasına bağlıdır.
Dolayısıyla kelime ve cümlelerde i'râb olmasa veya yanlış okunsa
zikir ettiğimiz öğeler bilinmez, cümle anlaşılmazdı.⁴⁵ *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ
وَرَسُولُهُ* “Allah ve Resulü müşriklerden beridir”⁴⁶ ayetinde *وَرَسُولُهُ*
lafzı ayetteki gibi merfu değil de tarihte yaşandığı gibi mecrur ola-
rak okunsa idi *Allah müşriklerden ve resulünden beridir* şeklinde çarpık
bir mana çıktığını ve yine ine aynı şekilde *يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* yani
“Allah’tan ancak âlim olan kulları korkar”⁴⁷ ayetinde mansup okunan
اللَّهُ lafzı merfu okunduğunda *Allah ancak âlim olan kullarından korkar*
şeklinde anlamı ciddi bir şekilde tağyir eden hatta *itikada zarar de-
necek* bir mana anlaşıldığını yukarıda zikr ettik. Kur’ân okuyuşuyla
ilgili zikrettiğimiz misallerin i'râbın önemi ve fonksiyonunu anlama
bakımından yeterli olduğunu düşünüyoruz.

8. İ'râbla İlgili Çalışmalar

Dil âlimleri Arapçanın din dili olmasından dolayı i'râb olgu-
suyla ciddi bir şekilde ilgilenmişler. Arap dilbilimcilerin bu çalışma-
ları bize Arapçada i'râb olgusunun manaya etki eden büyük amilleri
haiz olduğunu göstermektedir. Çünkü kaynaklara baktığımızda İslam
âlimlerinin Kur’an’ın ayet ve lafızlarının doğru anlaşılmasına
yönelik Kur’an’ın çeşitli yönlerini esas alarak i'râbu'l-Kuran,
meâni'l Kuran, mecâzü'l-Kur’an, müşkülü'l-Kur’an, adlı çalışmalar
yapmışlardır. Bunlar daha çok Kur’an’daki ibare ve kelimelerin dil-
sel tahlillerine yönelik çalışmalardır. Daha sonra nahiv ilminin ge-
lişmesiyle nahiv ve i'râba özgü eserler de telif edilmiştir. Bu mev-
zuda Halil bin Ahmed (ö.175/791) *Naktü'l-mesâhif*, *Kitâbü'l-Cümel
fi'n-naḥv*’ını, Sıbeveyhi’nin (ö.180/796) el-Kitabını ilk eserler olarak
ele alabiliriz. İ'râb olgusunun avâmille olan sıkı ilişkisi göz önünde
bulundurulursa Abdulkâhir el-Cürcani’nin (ö. 471/1079) Avâmil

⁴⁵ Subhi Salih, *Dirasat fi ulumu'l-luğa*, Mektebetü'l- Beyrut, Beyrut, 1960, s. 117-118.

⁴⁶ Tevbe, 9/3.

⁴⁷ Fâtır, 35/28.

eserini de i'râb alanında yapılan temel kaynak niteliğinde kabul etmemiz mümkündür. Çünkü kaynaklarda âmil teorisinin⁴⁸ Abdulkâhir el-Cürcani ile kuvvet kazandığı belirtilmektedir.⁴⁹ İ'râb sahasında yazılan ilk eserlerden biri de İbni Malik (ö. 672/1274)'in *Kâfiyetü's-Şâfiye, Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye, Elfiyye* ve İbni Hişâm (ö. 761/1360)'ın *Muğni'l-lebîb, Kavâ'id-i'râb* eserlerini de zikredebiliriz. Nahiv ilminin son şeklini alması bakımından İbn Malik ve İbn Hişâm'ın bu sahada çalışmalara son derece mühimdir.⁵⁰ Bu konuda elimize ulaşan ilk kitab olması hasebiyle ise Sibeveyhi'-nin el Kitabı'nı esas kaynak kabul edebiliriz.⁵¹

9. İ'râbın Gayesi

İ'râb için birçok gaye zikretmek mümkündür. Çalışmamız esnasında öne çıkanlardan bahsedecek olursak; öncelikle i'râb cümle içinde kelimelerin terkibi esnasında konuşmacıya nasıl davranması hususunda özgürlük sunar. Mesela takdim tehir gibi konularda rahat davranmasını sağlar. *صَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَأَكْرَمَ أَخَاكَ أُوَيْكُ* (Zeyd, Amr'ı dövdü. Baban kardeşine yardım etti). Zikredilen bu ifadede eğer i'râb alametleri olmasa idi, Zeyd'in mi Amr'ı dövdüğü, Amr'ın mı Zeyd'i dövdüğü, babanın mı kardeşine iyilik yaptığı yoksa kardeşin mi babaya iyilik yaptığı anlaşılmazdı.⁵² Ayrıca i'râb konuşanın maksatlarını, arzularını ortaya koymasına yardımcı olur.⁵³ Yine i'râb Arap dilindeki üstün kabiliyetin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bununla beraber Arapça cümle kurumunda takdim tehir gibi konularda ortaya çıkacak karışıklıkları önler. Böylece dilde adeta sanat

⁴⁸ Avamil nazariyesi hakkında geniş bilgi için bkz; Sevdî, *Arap Gramerinde Avamil Geneleneği*, s. 24-27.

⁴⁹ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzheti'l-elibbâ'* thk. İbrahim es-Sâmerrâî. Mektebetü'l-Mennâr, Ürdün. 1985 s. 364.

⁵⁰ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrahim, Daru'l Maarif Kahire. 1973. s. 49-67.

⁵¹ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sibeveyhi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, XXXVI, 130-134.

⁵² Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-Mufasssal*, Âlim'l-Kutub, Beyrut, 1975, I. s. 72.

⁵³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *es-Sahibi*, Mektebetu'l Beyrut, Beyrut, Thk. Mustafa Şevimi, 1964, s. 190.

yapma imkânı sağlar.⁵⁴ İ'râb konuşmacıyı dikkatle düşünmeye sevk eder. Çünkü dilbilimcilerin ifade ettiği üzere iletişim sadece fertler arasında ortaya çıkan bir olgu değildir. Bir düşünce insanını olaylar karşısında sadece bir dilin kelimeleri üzerinde düşünmekten öte i'râb fonksiyonunun işlevinin önemini hissettirir. Bu da onu kelamın anlaşılması ve kitlelere iletilmesini sağlaması demektir.⁵⁵

İ'râb Kur'an kıraatlerinin nahiv kaidelerine dayanan özelliklerinin de ortaya çıkmasında mühim yer üstlenir. Hatta i'râb ve kıraat inceliklerini, dilbilimini, sözlükbilimini bilen kimseler bu anlamda i'râbın ne kadar öneme haiz olduğunu belirtmektedirler.⁵⁶ İ'râb, Kur'an Kerim ve diğer metinlerin anlaşılmasında olduğu gibi hadislerin de anlaşılmasında önemli yer tutmaktadır.⁵⁷

Kur'an'ı Kerimin en büyük mucizelik özelliği olan belâgat yönü hiç şüphesiz manasındaki nazım (söz dizimi) yani ahenkli düzen ve tertiptir. Bu ise hiç şüphe götürmez bir gerçektir ki i'râba dayanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın i'câz yönünün anlaşılması yine i'râbtaki çeşitlerin anlaşılmasına bağlıdır.⁵⁸ Bu konuda Abdulkahir el-Cürcanin'in şu ifadelerini önemine binaen aynen almak istiyoruz;

فَإِذَا ثَبَّتَ الْإِنْسَانُ أَنْ لَا شَكَّ وَلَا مَرِيَّةَ فِي أَنْ لَيْسَ النَّظْمُ شَيْئًا غَيْرَ تَوْجِيهِ مَعَانِي النَّحْوِ وَأَحْكَامِهِ
فِيمَا بَيْنَ مَعَانِي الْكَلِمِ، ثَبَّتَ مِنْ ذَلِكَ أَنَّ طَالِبَ دَلِيلِ الْإِعْجَازِ مِنْ نَظْمِ الْقُرْآنِ، إِذَا هُوَ لَمْ يَطْلُبْهُ فِي
مَعَانِي النَّحْوِ وَأَحْكَامِهِ وَوُجُوهِهِ وَقُرُوقِهِ، وَلَمْ يُعْلَمْ أَنَّهَا مَعْنِيَةٌ وَمَعَانِيَةٌ، وَمَوْضِعُهُ وَمَكَانُهُ، وَأَنَّه لَا
مُسْتَنْبَطَ لَهُ سِوَاهَا، وَأَنْ لَا وَجْهَ لَطَلْبِهِ فِيمَا عَدَاهَا، غَارَتْ نَفْسُهُ بِالْكَذِبِ مِنَ الطَّمَعِ، وَمُسَلِّمٌ لَهَا إِلَى
الْخُدْعِ، وَأَنَّه إِنْ أَبِي أَنْ يَكُونَ فِيهَا، كَانَ قَدْ أَبِي أَنْ يَكُونَ الْقُرْآنُ مُعْجَزًا بِنَظْمِهِ، وَلَزِمَهُ أَنْ يُثَبِّتَ شَيْئًا
آخِرَ يَكُونُ مُعْجَزَاتِهِ

“Şimdi sabit oldu ki, şüphe yok ki sözdizimi nahiv ve hükümleri (kuralları)'nin gerektirdiği manalarını kelimeler arasındaki manalarını aramaktır. Şu kesinleşti ki, i'câz delilini Kur'an'ın ibarelerinde talep eden, aradığını nahvi, hükmi, vücuhi ve fer'i manalar ve farklarda aramayıp, i'câz

⁵⁴ Ahmet Matlup, *Buhusul Luğavi*, Darul fikir, Ürdün 1987, s. 35-37.

⁵⁵ Ahmet Hatûm, *Kitabu'l- İrab*, Şerhu'l matbatu'l tevrii ve'n-neşr, Beyrut, 1993, s.14-15.

⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbni Mücahit, *Kitabu'l Seba fi kraat*. Thk; Şevki Dayf. Kahire 1980. s. 45.

⁵⁷ Ebu'l-Kasım Recaci, *İzah fi ilel en-nahv*, Thk. Mazin Mübarek, H. 1406, s. 95.

⁵⁸ İbni Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I. s.16.

delilinin madeni, manası, konumu ve yerinin bu olduğunu bilmiyor ve bundan başka yerden istinbat ve talep edileceğini de bilmiyorsa, yalancı tama ile nefsinin kandırıp boşa teslim olmuş demektir. Mucizeliğin sözdiziminde olduğunu inkâr ediyorsa, Kur'an'daki sözdiziminde mucizeliğini inkâr ediyor demektir. Bu halde Kur'an'ın mucize olduğunu ispat etmesi için başka bir delil koyması gerekmektedir.”⁵⁹

Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, Kur'ân'ın manasındaki nazımın i'râb vecihleriyle ciddi bir alakası vardır. Çünkü Kur'ani Kerim en fasih dil, en yüksek üslup, en açık beyan ve bütün kabilelerin en üstün ifadelerini barındıracak şekilde indirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'anı Kerim fesahati belâgati cümle içindeki kelimeleri ve üslubu açısından yüksek meziyetleri ancak i'râbla net olarak ortaya çıkar.⁶⁰

Sonuç

Arap dili yapısı itibariyle sessiz harflerin birleşmesiyle cümle oluşumunun sağlandığı bir özelliğe sahiptir. Karakteristiğine bakıldığında Sami dil ailesine mensup olan Arap dilinde sessiz harflerin çeşitli seslerle telaffuz edildiğini görmekteyiz. Sessiz harflerin oluşturduğu kelime ve cümlelilerin a, e, i, u gibi seslerle seslendirildiğini söyleyebiliriz. Bu seslendirmeler kelime içinde olduğu gibi cümle içinde kelimelerin sonunda da vuku bulmaktadır. Böylece kelime içindeki seslendirmelerin morfoloji yanı sıra biçiminde değerlendirilmektedir. Cümle içindeki kelimelerin sonlarında seslendirilmesi ise senatx yani nahiv bilimi ile ilişkilendirilmektedir. Özgün yapısıyla i'râb özelliklerini geniş bir şekilde barındıran Arap dili kelimelerin seslendirilmesinde bu olguya olmazsa olmaz niceliğinde bir ihtiyaca sahiptir. Bu da i'râbın ona vermiş olduğu geniş imkânları azami seviyede kullanma kabiliyetinin olması anlamına gelmektedir.

İ'râb cahiliye öncesi Araplarda pratik olarak mevcutken teoriye

⁵⁹ Ebu Bekir Abdulkahiri Curcani, *Delailu'l İ'câz fi ilmi 'l meani*, Thk. Mahmut Muhammed eş-Şakir Matbatul Medeni, Kahire, 1992. I. s 614.

⁶⁰ Said Nursi, *Sözler*, Sözler Yayın, İstanbul, 2005, s, 360-365.

dökülmesi zamanla gerçekleşmiştir. Bu meyanda anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer, Hz. Ali sahabe büyüklerinin ihtiyaca binaen i'râb olgusunu tetikleyici ilk çalışmaları başlattıklarını söyleyebiliriz. Ebu'l Esved ed-Dueli kendisinin bu hususta hocası olan İmam-ı Ali'den istifade ederek ortaya koyduğu nahiv kurallarının daha sonraki nesillerce geliştirildiğini anlamaktayız. İ'râb olgusunun gelen nesiller tarafında daha iyi anlaşılması için farklı tarifler ile anlatılmaya çalışıldığını da söyleyebiliriz. Öyle ki yakın zamana kadar örneğin İmam Birgivi'nin Avamil ve İzhar eserlerinde bile farklı metodoloji üzerine bu olguyu talebelerin zihinlerine yaklaştırdığını anlıyoruz.

İ'râb bu bağlamda anlamsal zenginliği destekleyici karaktere sahiptir. Bunlar dildeki ifade kabiliyetinin geniş sahaya yansıtılma özellikleri iken aynı zamanda Kur'an'ı Kerim gibi bir belagat mucizesinin anlaşılması yönünde önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra i'râb olgusunun hadis, şiir, tarih ve benzeri diğer metinlerin doğru anlaşılmasında da çok mühim bir yere sahip olduğunu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Abbas, Hasan, *Nahvu'l- Vafi*, Daru'l Maarif. Kahire, 1975.
- Birgivi, Takıyyüddin Mehmed, *İzharu'l- Estrar*, Daru'l- Minhac. 2015.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhul Beyan*, Eser Yayınevi, 1970.
- Dayf, Ahmed Şevkî el-Medâris-u' Nahviyye, Dâru'l-Me'ârif, Mısır ts.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- Curcani, Ebu Bekir Abdulkahir, *Delailu'l İ'câz Fi İlmi'l Meni*, Tahkik Mahmut Muhammed Eş- Şakir Matbatul Medeni, Kahire, 1992.
- Meylani, Muhammed Ömer, *Şerhu'l Muğni*, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2014.
- 'Anzî, Yusuf B. İsa B. Yakup, *El-Minhâcu'l-Muhtasar Fî İlmi En-Nahv Ve Es-Sarf*, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut 2007.
- Ezherî, Muhammed B. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Beyrut. 1980.

- Enbârî, Ebû Bekir, *Nüzhetü'l-Elibbâ'* Thk. İbrahim Es-Sâmerrâî. Mektebetü'l-Mennâr, Ürdün. 1985.
- Salih, Subhi, *Dirasat Fi Ulumu'l- Luğa*, Mektebetü'l- Beyrut, Beyrut, 1960.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed, *El-Eşbâh Ve'n-Nezâir Fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1990.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed, *Tefsiru'l- Celaleyn*, Mektebetü İbni Kesir. Beyrut. 2015.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed, *Mucemul Mekalidül Ulum Fil Hududi Ve Er-Rusum*, Tahkik; Dr. Muhammed İbrahim Ubade, Library Of Arts, Kahire, 2004.
- Şartûnî, Sa'îd Hûrî Akrau'l-Mevârid Fi Fasîhi'l-'arabiyye, Mektebu Aye-tullah, Tahran R. 1403.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza El-Hüseyni, *Tâcu'l- 'arûs*, Thk: Komisyon, Dâru'l-Hidâye, Tsz.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Mahmûd B. Ömer B. Muhammed, *Esâsu'l-Belâğa*, Thk. Muhammed Basil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut 1998.
- Zübeydî, Ebû Bekir, *Ṭabaqâtü'n-Nahviyyîn Ve'l-Luğaviyyîn*, Nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrahim, Daru'l Maarif Kahire. 1973.
- Firuzabadi, Mecduddin Muhammed B. Yakup, *El-Kâmûsu'l-Muhît*, Tahkik. Muhammed Naim, Risale, Beyrut, 1995.
- Güneş, Kadir, *Arapça Türkçe Sözlük*. Mektep Yayınları İstanbul 2015.
- Hatûm, Ahmed, *Kitabu'l- İrab*, Şerhul Matbuatli Tervii Ve'nneşr, Beyrut, 1993.
- İbni Ebû Şeybe, Ebu Bekir, *Musannef*, Thk; Kemal Yusuf El- Havt, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, H.1409.
- İbni Faris, Ahmet, *Mucemu'l-Luga*, Mektebetü'l Beyrut, Beyrut, Tahkik Mustafa Şevimi, 1964.
- İbni Manzur, Muhammed Bin Mukerrem Ali Abu Al-Fadl, *Lisan Al-Arab*, Daru'l Sadr, Beyrut, H.1414.
- İbni Uşfûr, Ali B. Ahmed, *El-Mukarreb*, Thk. Ahmed Abdussettar El-Cevârî, Matba' Atu'l-Â'Nî, Bağdat 1971.

- İbni Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân, *El-Lüma ' Fi'l- 'arabiyyei*, Mektebetu'l Beyrut, 1980.
- İbni Faris, Ahmed, *Es- Sahibi*, Mektebetu'l Beyrut, Beyrut, Tahkik Mustafa Şevimi, 1964.
- İbni Hişâm El-Ensârî, Cemâlüddîn Abdullah *Katru'n-Nedâ Ve Bellu's-Sadâ*, Nşr. Muhammed Yasır Şeref, Mektebetü, Lübnan, 1990.
- İbni Hişâm, İbn Hişâm Cemâlüddîn Abdullah, *Şerhu'l-Lemhatü'l-Bedriyye Fi İlmi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Yâzûrî'l-İlmiye Li'n-Neşri Ve Tevzi, Ürdün, 2007.
- İbni Kudame, Ahmed Bin Muhammed, *Risale Fil Kur'an Ve Kelamullah*, Tahkik; Yusuf Bin Muhammed Al-Said, Atlas Green House, Suudi Arabistan Krallığı, 2004.
- İbni Mücahit, Ebû Bekr Ahmed B. Mûsâ B. El-Abbâs, *Kitabu'l Seba Fi Kıraat*, Thk; Şevki Dayf. Kahire 1980.
- İbni Ya'îş, Muvaffaku'din, *Şerhu'l- Mufassal*, Âlim'l-Kutub, Beyrut. 1975.
- Karaçam, İsmail, *Kıraat İminin Kuran Tefsirindeki Yeri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Matlup, Ahmed, *Buhusul Luğavi*, Darul Fikir, Ürdün 1987.
- Nureddin, Abdurrahman B. Nizameddin Ahmed B. Muhammed El-Câmi, *El-Fevâidü'z-Ziyâiyye*, Şifa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Nursi, Said, *Muhakemat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Nursi, Said, *Sözler*, Sözler Yayın, İstanbul, 2005.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Sibeveyhi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Sibeveyhi>
- Sevdi, Ali, *Arap Gramerinde Avamil Geleneği*, Sonçağ Akademi, İstanbul, 2020.
- Zeccâcî, Ebul Kasım, *El-İzah Fi İleli'n-Nahv*, Thk; Mazin El-Mübarek, H.1406.
- Zencani, Ebu Abdillah, *Tarihul Kuran*, Hendavy Eğitim ve Kültür Vakfı, Mısır, 2014.
- <https://www.Almaany.Com/Ar/Dict/Ar-Ar/%D9%85%D8%B9%D8%B1%D8%A8/>